

Mariusz Matyka, Adam Harasim

*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa - Państwowy Instytut Badawczy
w Puławach*

ZRÓŻNICOWANIE GOSPODARSTW ROLNICZYCH W POLSCE
WEDŁUG KIERUNKÓW PRODUKCJI*

Wstęp

Kierunek produkcji rolniczej jest wyznacznikiem rodzaju działalności, która przeważa w danym gospodarstwie lub regionie i uznawany jest za podstawową, samodzielną cechę gospodarstwa określającą jego typ. Kierunek produkcji rolniczej określa się według kryteriów naturalnych (np. udziału grup roślin w strukturze użytków rolnych, obsadzie i strukturze pogłównia zwierząt) lub wartościowych (strukturze wartości produkcji towarowej lub końcowej brutto); (9).

Ukierunkowanie produkcji w gospodarstwie powinno prowadzić do racjonalizacji wykorzystania zasobów czynników wytwórczych (ziemi, pracy, kapitału). Ich efekty w dużym stopniu zależą od tego, w jaki sposób kierujący gospodarstwem potrafi wykorzystać istniejące przyrodnicze i ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania gospodarstwa (6, 8). Niezależnie od realizowanego kierunku produkcji gospodarstwa powinny dążyć, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, do harmonijnej realizacji celów produkcyjnych, ekonomicznych, społecznych i ekologicznych (1, 2, 7).

W Polsce funkcjonują gospodarstwa zarówno o wielokierunkowej organizacji produkcji, jak i wyspecjalizowane, ukierunkowane na jeden rodzaj produkcji. Gospodarstwa wielokierunkowe charakteryzują się relatywnie niższym ryzykiem gospodarowania, jednakże gospodarstwa wyspecjalizowane działają efektywniej (5, 13).

Występowanie różnic regionalnych w zakresie realizowanego przez gospodarstwa kierunku produkcji jest konsekwencją dostosowania ich wewnętrznej struktury (produkcji roślinnej i zwierzęcej) i intensywności do istniejącego w regionie potencjału wytwórczego, tak aby uzyskana skala i efektywność produkcji rolniczej zapewniały najbardziej oczekiwany dochód (3).

Celem opracowania było scharakteryzowanie zróżnicowania gospodarstw rolniczych w Polsce w zależności od realizowanego kierunku produkcji.

* Opracowanie wykonano w ramach zadania 2.1 w programie wieloletnim IUNG - PIB

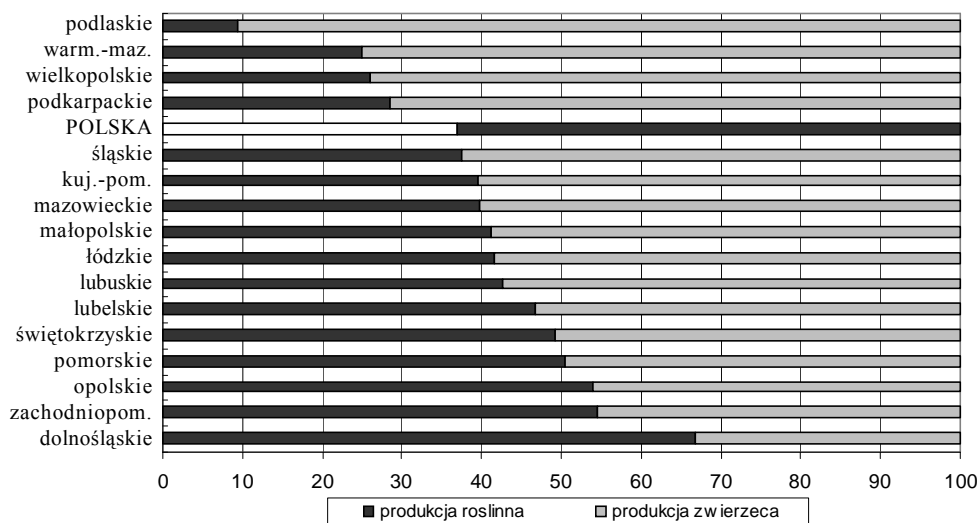
Material i metody

Material źródłowy wykorzystany w pracy stanowiły dane statystyki masowej publikowane przez Główny Urząd Statystyczny (GUS), przedstawiające stan polskiego rolnictwa w 2008 roku (10, 11, 12). Na potrzeby opracowania uszeregowano województwa według udziału danego kierunku produkcji w strukturze produkcji towarowej. Analizę zróżnicowania gospodarstw rolniczych w Polsce według kierunków produkcji przeprowadzono również na podstawie wyników zgromadzonych przez IERiGŻ-PIB w ramach systemu FADN (4). Rachunkowością rolną objętych było w Polsce w 2008 roku 12 477 gospodarstw rolnych, a próba ta była reprezentatywna dla 753 253 gospodarstw o wielkości ekonomicznej większej lub równej 2 ESU. Gospodarstwa te stanowiły 31% z ponad 2 mln gospodarstw rolniczych w Polsce, ale ich udział w towarowej produkcji naszego rolnictwa był znaczący.

Omówienie wyników

Jednym z elementów opisujących regionalne zróżnicowanie polskiego rolnictwa w zależności od realizowanego kierunku produkcji jest struktura produkcji towarowej, w której na poziomie ogólnokrajowym zdecydowanie większy udział (63%) w 2008 r. miała produkcja zwierzęca (rys. 1).

Sytuacja jest jednak w znacznym stopniu zróżnicowana regionalnie i tak np. w województwach: podkarpackim, wielkopolskim, warmińsko-mazurskim i podlaskim udział produkcji zwierzęcej w strukturze produkcji towarowej był większy w stosunku do średniej krajowej i w przypadku woj. podlaskiego przekraczał 90%. Natomiast

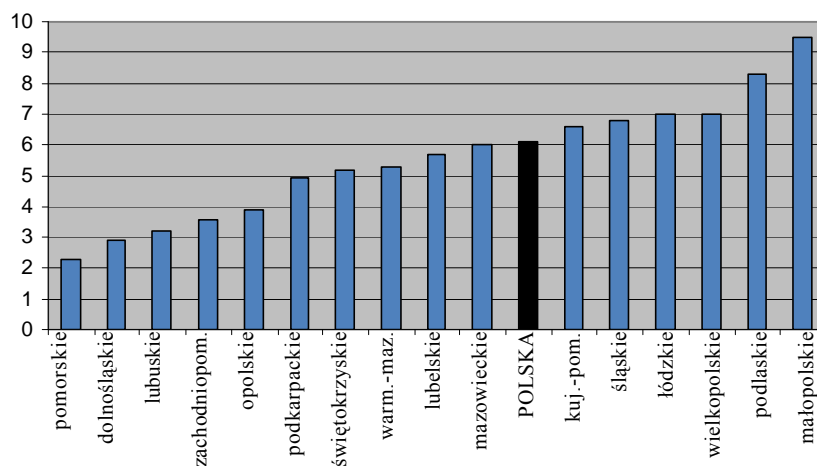

Rys. 1. Struktura produkcji towarowej w 2008 r. według województw

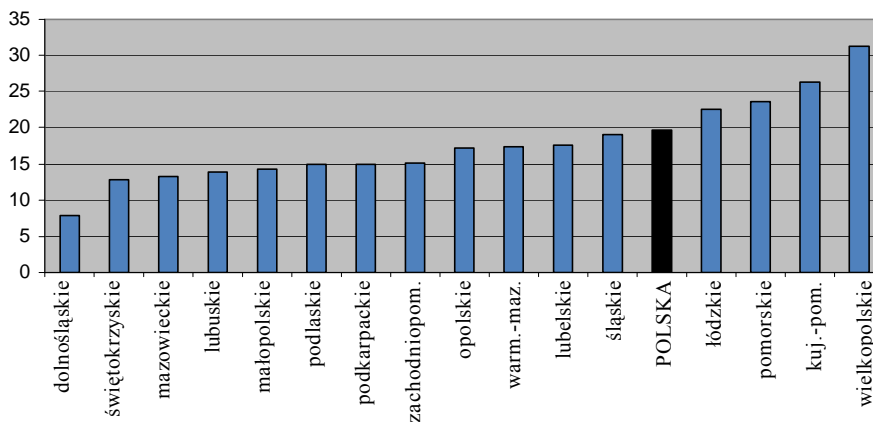
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

w województwach: świętokrzyskim, pomorskim, opolskim, zachodniopomorskim, lubelskim i dolnośląskim udział produkcji zwierzęcej jest mniejszy od średniej krajowej. W województwie dolnośląskim udział ten wynosił tylko 33%.

Duże zróżnicowanie regionalne występuje również w wewnętrznej strukturze produkcji towarowej zarówno roślinnej, jak i zwierzęcej. Największym udziałem produkcji żywca wołowego w strukturze produkcji towarowej charakteryzują się województwa małopolskie i podlaskie, najmniejszym natomiast pomorskie, dolnośląskie i lubuskie (rys. 2). Podobnie w przypadku żywca wieprzowego woj. dolnośląskie charakteryzuje się najmniejszym jego udziałem w strukturze produkcji towarowej. Odmienne przedstawia się sytuacja w woj. wielkopolskim, gdzie udział żywca wieprzowego w strukturze produkcji towarowej jest największy w kraju i o 11,5% przewyższa średnią krajową (rys. 3).

Rys. 2. Udział żywca wołowego w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

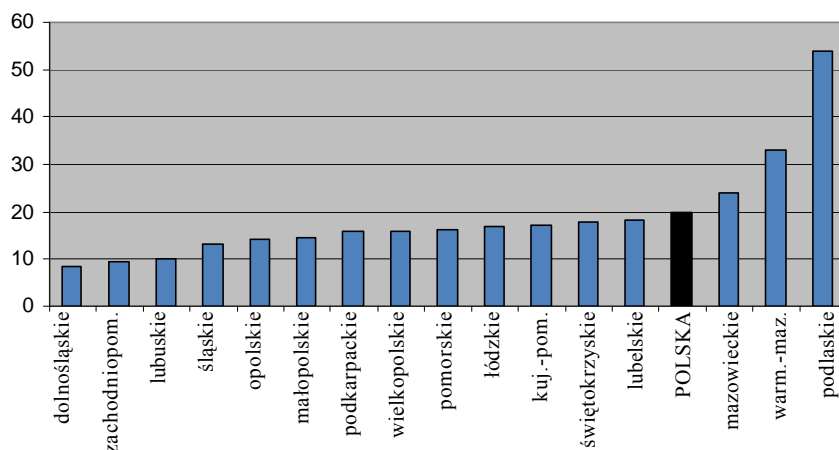

Rys. 3. Udział żywca wieprzowego w strukturze produkcji towarowej w 2008 r.
według województw

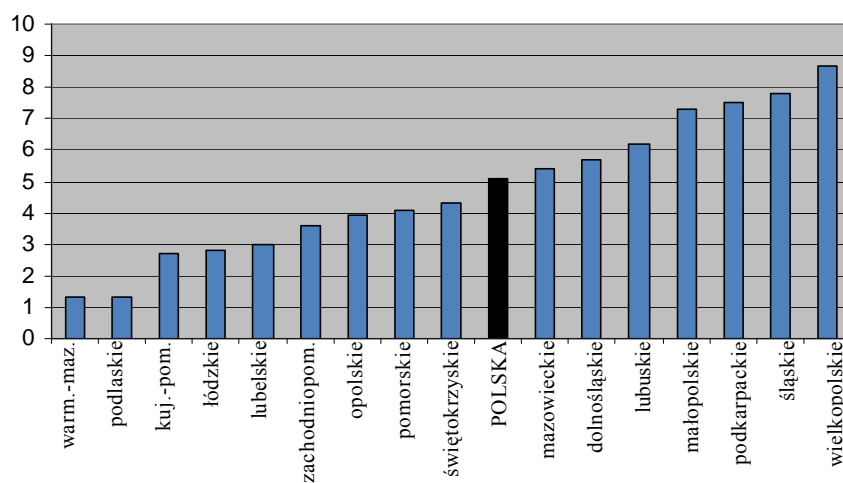
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Najbardziej zróżnicowana regionalnie jest produkcja mleka krowiego, a różnica pomiędzy województwem dolnośląskim o najmniejszym udziale mleka w strukturze produkcji towarowej w kraju i podlaskim o największym jego udziale przekracza 45% (rys. 4). Również województwa warmińsko-mazurskie i mazowieckie charakteryzują się dużym udziałem mleka w strukturze produkcji. Czynnikiem, które w znacznym stopniu wpłynęły na tak dużą regionalną specjalizację w produkcji mleka są naturalne warunki przyrodnicze i klimatyczne.

Również produkcja jaj kurzych jest w znaczący sposób zróżnicowana pomiędzy województwami. Najmniejszym udziałem tego produktu w strukturze produkcji towarowej charakteryzują się województwa warmińsko-mazurskie i podlaskie, największym natomiast małopolskie, podkarpackie, śląskie i wielkopolskie (rys. 5).

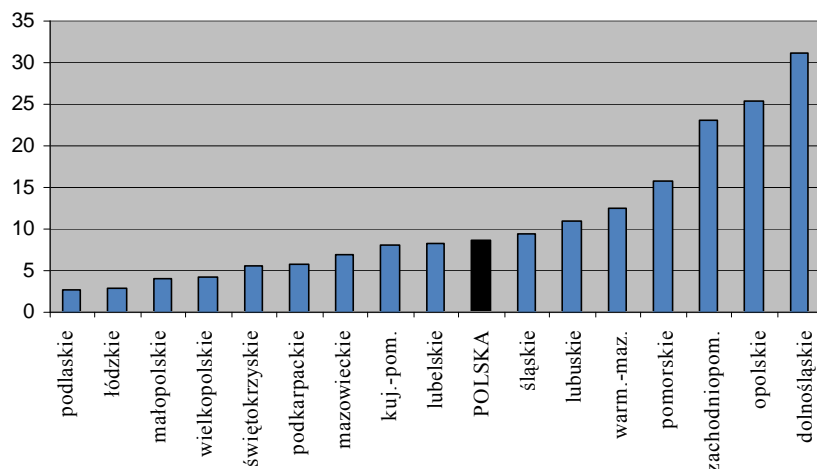
Rys. 4. Udział mleka krowiego w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

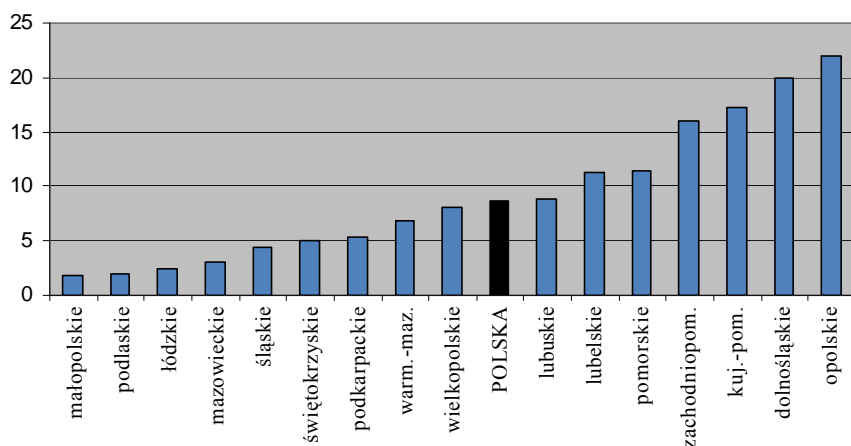
Rys. 5. Udział jaj kurzych w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Udział poszczególnych kierunków produkcji roślinnej w strukturze produkcji towarowej jest także w znacznym stopniu zróżnicowany regionalnie. Dużym udziałem zbóż charakteryzują się województwa: dolnośląskie, opolskie, zachodniopomorskie i pomorskie (rys. 6). Natomiast w województwach podlaskim, łódzkim, małopolskim i wielkopolskim udział zbóż w strukturze produkcji towarowej nie przekracza 5%, co wynika z wykorzystania produktów roślinnych na potrzeby produkcji zwierzęcej oraz niskiej efektywności produkcji (woj. małopolskie).

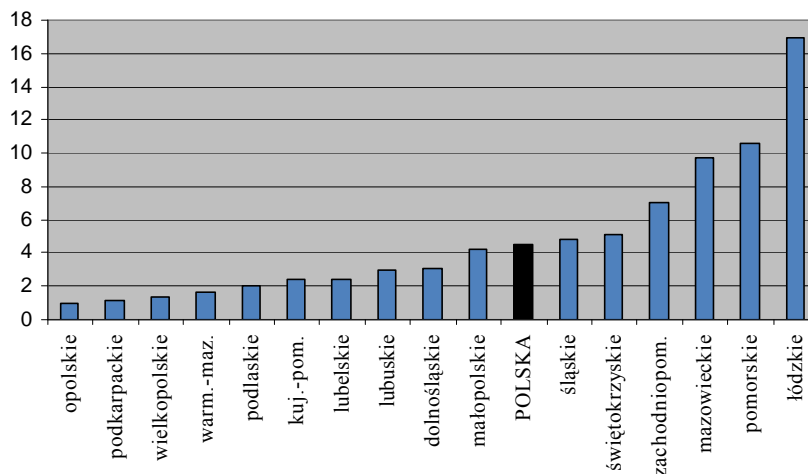
Towarowa produkcja roślin przemysłowych ma znaczący udział (16-22%) w województwach: zachodniopomorskim, kujawsko-pomorskim, dolnośląskim i opolskim, natomiast w woj. małopolskim, podlaskim, łódzkim i mazowieckim nie przekracza 3% (rys. 7). Udział towarowej produkcji ziemniaka w strukturze jest największy w woje-

Rys. 6. Udział zbóż w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

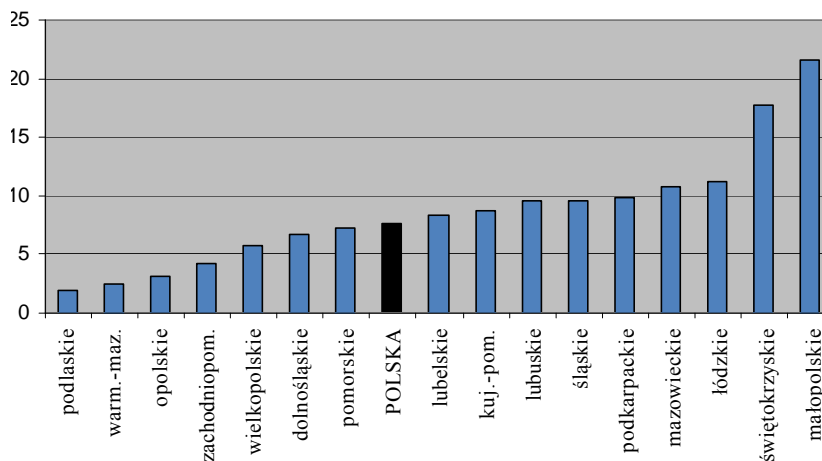
Rys. 7. Udział roślin przemysłowych w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

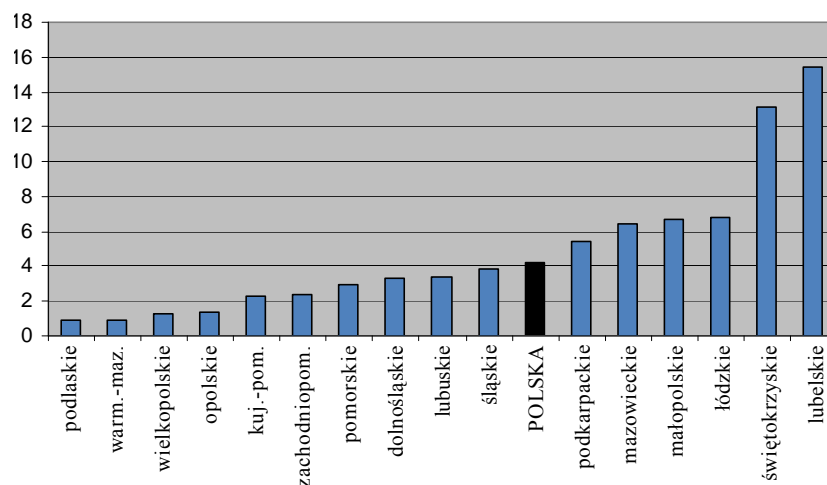
Rys. 8. Udział ziemi w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

wództwach łódzkim (17%), pomorskim i mazowieckim, a w opolskim, podkarpackim, wielkopolskim, warmińsko-mazurskim i podlaskim wynosi nie więcej niż 2%.

Owoce i warzywa mają największy udział w strukturze produkcji towarowej w województwach świętokrzyskim, małopolskim i lubelskim, duże znaczenie odgrywają również w mazowieckim, łódzkim i małopolskim. W województwach podlaskim i warmińsko-mazurskim udział warzyw w strukturze produkcji wynosi poniżej 1%, a owoców w granicach 1,9-2,4%.

Rys. 9. Udział warzyw w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

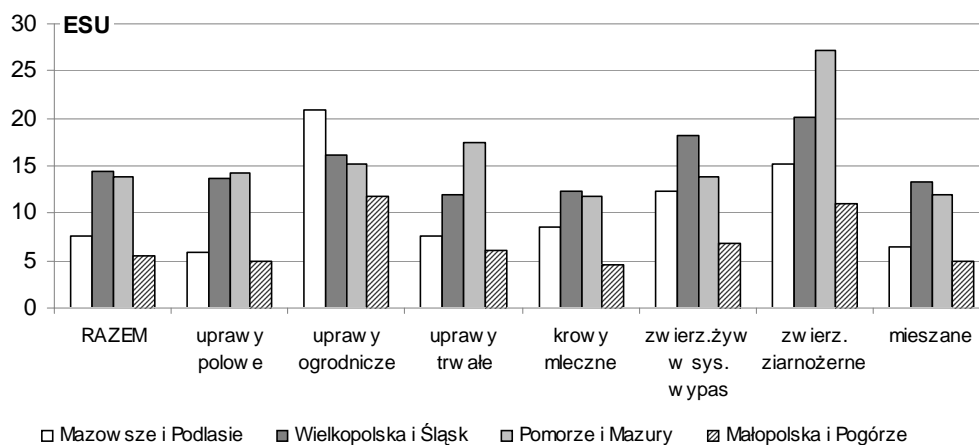
Rys. 10. Udział owoców w strukturze produkcji towarowej w 2008 r. według województw
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Znacznego zasobu informacji pozwalających scharakteryzować gospodarstwa rolnicze według kierunków produkcji dostarczają wyniki standardowe polskiego FADN. Zgodnie z metodyką prowadzonych w tym systemie badań wyróżnia się 7 zasadniczych typów rolniczych:

- uprawy polowe,
- uprawy ogrodnicze,
- uprawy trwałe,
- krowy mleczne,
- zwierzęta żywione w systemie wypasowym,
- zwierzęta ziarnożerne,
- gospodarstwa mieszane.

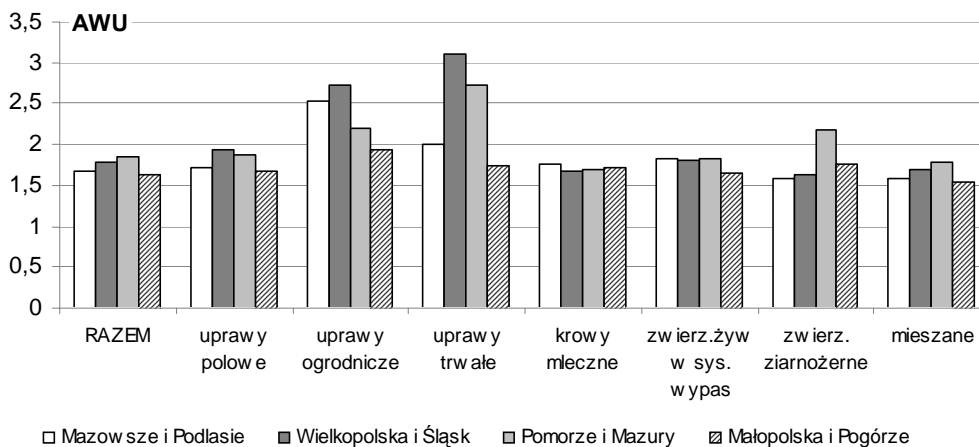
W ramach tego systemu kraj został podzielony na 4 makroregiony (Mazowsze i Podlasie, Wielkopolska i Śląsk, Pomorze i Mazury, Małopolska i Pogórze) skupiające po 4 województwa o zbliżonej charakterystyce strukturalnej i organizacyjnej rolnictwa.

Podstawowym wyznacznikiem charakteryzującym potencjał ekonomiczny i możliwości rozwojowe gospodarstw jest ich wielkość ekonomiczna wyrażona w ESU (European Standard Unit). W oparciu o opublikowane dla roku 2008 wyniki standardowe można stwierdzić, że największą wielkością ekonomiczną we wszystkich typach, poza uprawami ogrodniczymi, charakteryzowały się gospodarstwa położone w regionach Wielkopolska i Śląsk oraz Pomorze i Mazury (rys. 11). Spośród porównywanych typów rolniczych gospodarstwa o największej sile ekonomicznej znajdowały się w grupach: uprawy ogrodnicze i trwałe oraz zwierzęta żywione w systemie wypasowym i ziarnożerne.

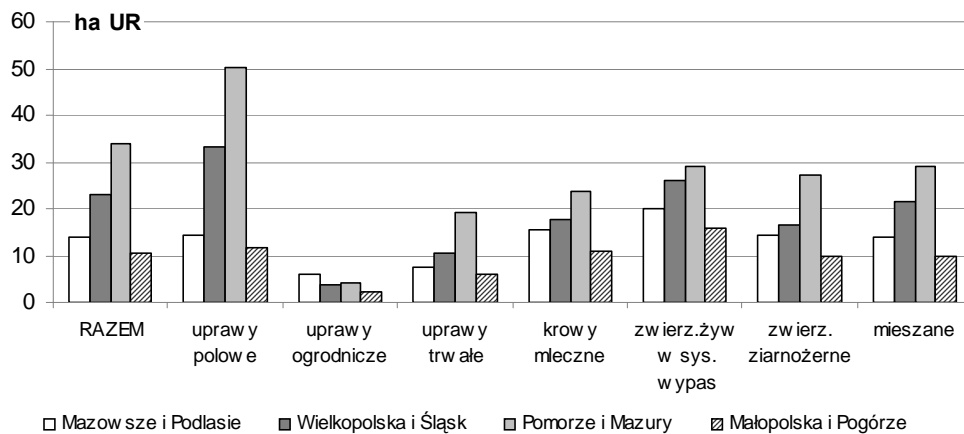
Rys. 11. Wielkość ekonomiczna gospodarstw w 2008 r. według typów rolniczych i regionów FADN
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Nakłady pracy na gospodarstwo wyrażone w osobach pełnozatrudnionych (AWU – Adult Work Unit) były zbliżone w ramach tych samych typów rolniczych we wszystkich regionach. Największe nakłady pracy ponosiły gospodarstwa ukierunkowane na uprawy ogrodnicze i trwałe (rys. 12).

Rys. 12. Nakłady pracy na gospodarstwo w 2008 r. według typów rolniczych i regionów FADN
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Największe zasoby ziemi we wszystkich typach rolniczych, oprócz upraw ogrodniczych, posiadały gospodarstwa położone w regionie Pomorze i Mazury, najmniejsze gospodarstwa znajdowały się natomiast w regionie Małopolska i Pogórze (rys. 13).

Rys. 13. Powierzchnia UR na gospodarstwo w 2008 r. według typów rolniczych i regionów FADN
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

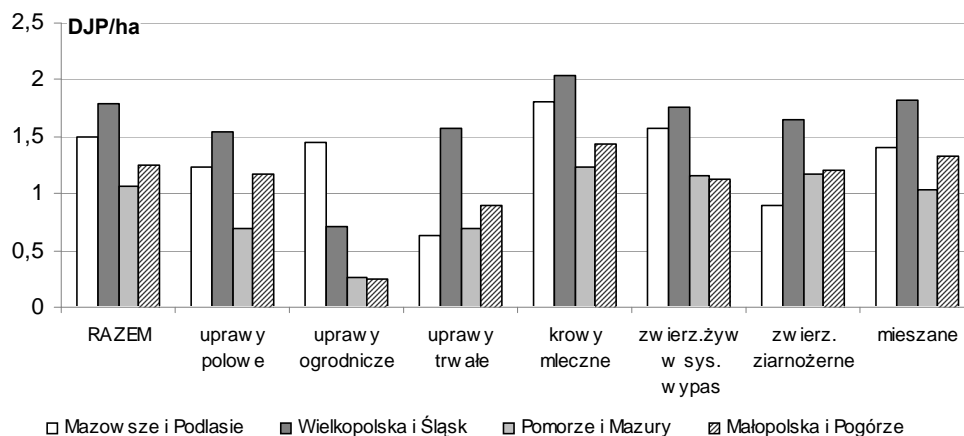
Ze względu na charakter prowadzonej produkcji największą powierzchnię użytków rolnych w regionach Wielkopolska i Śląsk oraz Pomorze i Mazury posiadały gospodarstwa z uprawami polowymi, a w regionach Małopolska i Pogórze oraz Mazowsze i Podlasie gospodarstwa utrzymujące zwierzęta w systemie wypasowym.

Największą średnią obsadą zwierząt charakteryzowały się gospodarstwa położone w regionie Wielkopolska i Śląsk, najmniejszą natomiast gospodarstwa z regionu Pomorze i Mazury (rys. 14).

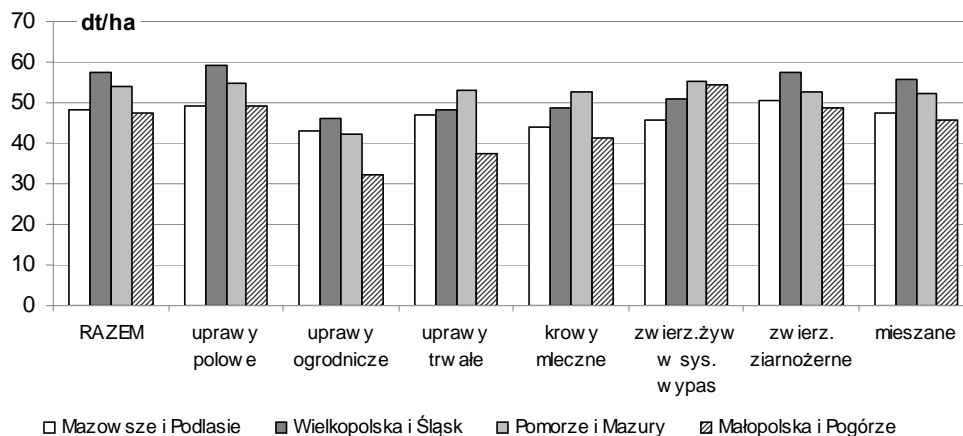
Efektywność gospodarowania wyrażoną średnim poziomem uzyskiwanych plonów pszenicy była nieznacznie większa w regionach Wielkopolska i Śląsk oraz Pomorze i Mazury (rys. 15).

Największe plony pszenicy uzyskiwały gospodarstwa w typie rolniczym uprawy polowe i utrzymujące zwierzęta ziarnożerne oraz żywione w systemie wypasowym.

Największą średnią wydajność mleczną krów uzyskiwały gospodarstwa położone w regionie Wielkopolska i Śląsk, najmniejszą natomiast gospodarstwa z regionu Małopolska i Pogórze (rys. 16). Spośród wszystkich analizowanych typów największą wydajność mleczną osiągały gospodarstwa w typie rolniczym krowy mleczne i zwierzęta żywione w systemie wypasowym. Większe plony pszenicy i większa wydajność mleczna krów w gospodarstwach wyspecjalizowanych w tych kierunkach produkcji wynikają z lepszego wykorzystania przez nie zasobów czynników produkcji (ziemia, praca, kapitał).

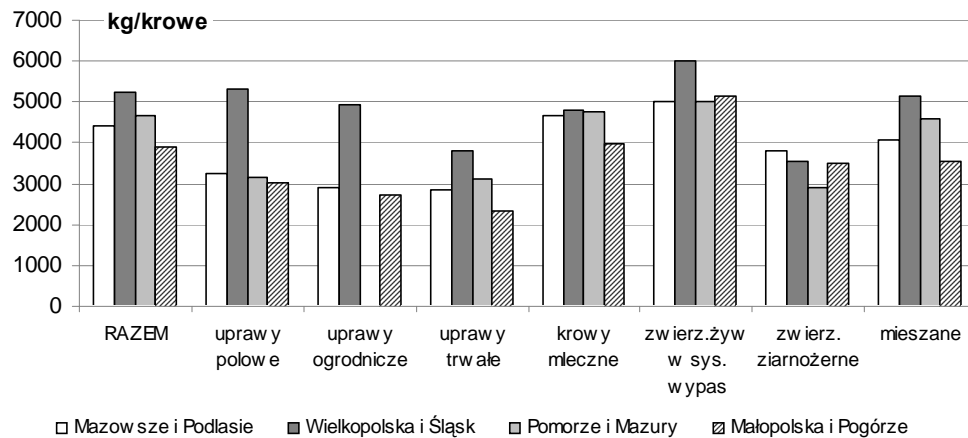

Rys. 14. Obsada zwierząt w 2008 r. według typów rolniczych i regionów FADN
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

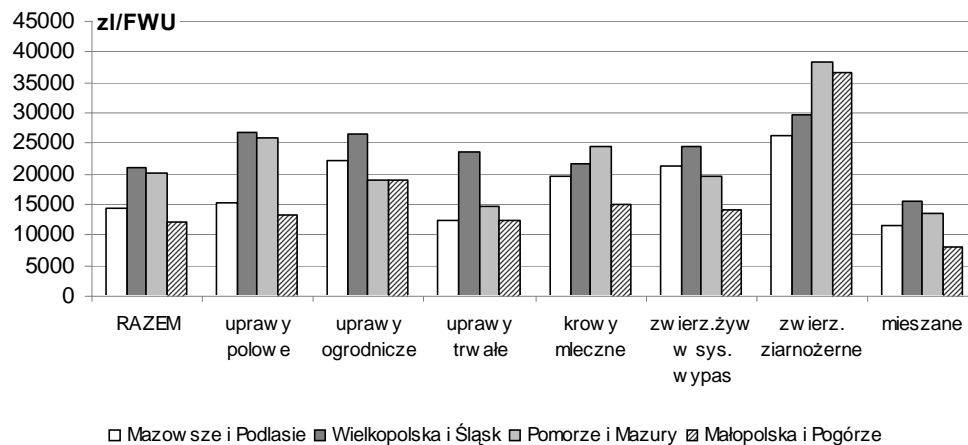

Rys. 15. Plony pszenicy w 2008 r. według typów rolniczych i regionów FADN
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Wskaźnikiem, który pozwala w sposób syntetyczny scharakteryzować zróżnicowanie efektów ekonomicznych uzyskiwanych przez gospodarstwa w zależności od realizowanego kierunku produkcji jest dochód z rodzinnego gospodarstwa rolniczego na osobę pełnozatrudnioną (rys. 17). Największy dochód na osobę pełnozatrudnioną w przypadku większości typów rolniczych uzyskiwały gospodarstwa położone w regionach Wielkopolska i Śląsk oraz Pomorze i Mazury. Najmniejsze dochody, z wyjątkiem typu zwierzęta ziarnożerne, uzyskiwały gospodarstwa z regionu Małopolska i Pogórze. Największy dochód na osobę pełnozatrudnioną rodziny pozwalała uzyskać produkcja ukierunkowana na chów zwierząt ziarnożernych, a najmniejsze dochody generowały gospodarstwa o mieszanym kierunku produkcji.

Rys. 16. Wydajność mleczna krów w 2008 r. według typów rolniczych i regionów FADN
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Rys. 17. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny w 2008 r. według typów rolniczych i regionów FADN
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Przedstawiona analiza wyników standardowych dla regionów FADN nie uprawnia do wnioskowania o zróżnicowaniu według kierunków produkcji całego polskiego rolnictwa. Pozwala jednak scharakteryzować tę jego część, która w dużej mierze generuje produkcję towarową.

Podsumowanie

Gospodarstwa rolnicze w Polsce są w znacznym stopniu zróżnicowane regionalnie pod względem realizowanego kierunku produkcji. W województwach podlaskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim gospodarstwa są zdecydowanie częściej ukierunkowane na towarową produkcję zwierzęcą. Przy czym województwo wielkopolskie charakteryzuje się największym udziałem żywca wieprzowego i jaj kurzych w strukturze krajowej produkcji towarowej, a województwo podlaskie wyróżnia się pod względem udziału mleka krowiego. Produkcja towarowa o profilu roślinnym przeważa natomiast w województwach pomorskim, opolskim, zachodniopomorskim i dolnośląskim, gdzie szczególnie duży udział mają zboża i rośliny przemysłowe.

Na podstawie danych polskiego FADN można stwierdzić, że w regionach Pomorza i Mazury oraz Wielkopolska i Śląsk zlokalizowane są gospodarstwa silniejsze ekonomicznie (ESU) i posiadające większe zasoby ziemi wyrażone powierzchnią UR. Charakteryzują się one również wysokim poziomem gospodarowania i efektywności produkcji, co pozwala im osiągać największe dochody w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną rodziny.

Analiza danych FADN potwierdza tezę, że realizowany kierunek produkcji (typ rolniczy) jest konsekwencją dostosowania się gospodarstw do lokalnych uwarunkowań przyrodniczych, klimatycznych i ekonomiczno-organizacyjnych (3). W związku z tym dywersyfikacja kierunków produkcji pozwala osiągnąć zbliżone efekty ekonomiczne w różnych warunkach, przy jednoczesnym zaspokojeniu zróżnicowanego popytu konsumentów płodów rolniczych. Dzięki różnicowaniu kierunków produkcji gospodarstwa położone w regionach o gorszych uwarunkowaniach lub posiadające mniejsze zasoby ziemi, poprzez lepsze wykorzystanie pozostałych czynników produkcji osiągną efekty ekonomiczne zbliżone do gospodarstw o lepszych warunkach produkcji.

Duży wpływ na różnicowanie kierunków produkcji ma również wieloletnia tradycja uprawy wybranych gatunków roślin w danym regionie, co przekłada się na wysoki poziom specjalistycznej wiedzy i rozbudowę sektora dostawców środków produkcji oraz odbiorców i przetwórców wytworzonych płodów. Jest to jednak czynnik trudny do skwantyfikowania i wyrażenia w mierniku ilościowym.

Podsumowując można stwierdzić, że zróżnicowanie gospodarstw rolniczych w Polsce według kierunku produkcji jest procesem korzystnym i pozwala na optymalne wykorzystanie potencjału produkcyjnego i dostosowanie się do warunków gospodarowania.

Literatura

1. Harasim A.: Kierunek produkcji a zrównoważony rozwój gospodarstw rolniczych. *Rocz. Nauk. SERiA*, 2009, **11(1)**: 139-143.
2. Harasim A., Włodarczyk B.: Możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarstw o różnych kierunkach produkcji na glebach lekkich. *Rocz. Nauk. SERiA*, 2007, **9(1)**: 167-171.
3. Heller J.: Teoretyczne podstawy regionalizacji rolnictwa. Raporty PIB. IUNG-PIB Puławy, 2006, **3**: 7-17.

4. Goraj L., Mańko S., Osuch D., Płonka R.: Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2008 roku (dla regionów FADN). IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2009.
5. Józwiak W., Juźwiak J.: Rolnictwo wielostronne czy wyspecjalizowane? *Więś i Rolnictwo*, 2007, **4(137)**: 9-20.
6. Klepaczki B., Krasowicz S.: Ekonomiczne aspekty opłacalności produkcji kukurydzy na ziarno. W: *Technologia produkcji kukurydzy*. Wyd. *Więś Jutra*, Warszawa, 2004, 116-118.
7. Kopyński J.: Ocena efektów produkcyjno-ekonomicznych na tle wskaźników agrośrodowiskowych wybranych gospodarstw rolniczych o różnych kierunkach produkcji. *Rocz. Nauk. SERiA*, 2007, **9(1)**: 245-249.
8. Krasowicz S., Kuś J., Jankowiak J.: Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania gospodarstw rolniczych o różnych kierunkach produkcji w aspekcie rozwoju zrównoważonego. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, 2007, **7**: 55-76.
9. Praca zbiorowa: *Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*. PWRiL Warszawa, 1984.
10. Praca zbiorowa: *Produkcja upraw rolnych i ogrodniczych w 2008 r.* GUS Warszawa, 2009.
11. Praca zbiorowa: *Rocznik statystyczny rolnictwa 2009*. GUS Warszawa, 2009.
12. Praca zbiorowa: *Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2008 r.* GUS Warszawa, 2009.
13. Symp A.: *Ocena wykorzystania czynników produkcji gospodarstw rolnych w regionie Mazowsza i Podlasia*. Praca doktorska, IUNG-PIB Puławy, 2008.

Adres do korespondencji:

dr Mariusz Matyka
IUNG-PIB
Zakład Systemów i Ekonomiki Produkcji Roślinnej
ul. Czartoryskich 8
24-100 Puławy
tel.: (81) 886 34 21 w. 359
e-mail: mmatyka@iung.pulawy.pl

